

юридичних конфліктів (юридична практика). Також необхідно пропонувати власні моделі поведінки щодо розв'язання юридичних конфліктів, які, в свою чергу, будуть наслідувати інші громадяни (догматична правосвідомість).

Таким чином, в умовах суспільно-політичних змін все більш поширеним стає сприйняття правової ситуації на рівні буденної і моральної правової свідомості суспільства. Великий обсяг нормативно-правових актів та їх постійна мінливість призводить до того, що не тільки люди без спеціальної освіти погано орієнтуються в чинному законодавстві, але й думки професійних юристів не завжди збігаються в правовій оцінці тієї чи іншої ситуації. Звідси бажання слідувати тільки букві закону, не вдаючись у її значення та зміст, а також відсутність прагнення оцінювати ситуацію з точки зору моральності. Чим вище рівень правосвідомості суспільства, тим більш правильним, об'єктивним стає сприйняття правової дійсності і вміння функціонувати в ній. Адже, одним із показників сформованої правосвідомості є усвідомлення кожним громадянином того, що природні права не надаються людині законом, а закон лише засіб, зняряддя в механізмі забезпечення й захисту прав і свобод людини, тому й самі закони повинні бути правовими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Толстенко В. Л.* Правова ідеологія у структурі правосвідомості: теоретико-методологічні основи аналізу / В. Л. Толстенко // *Державо і право*. Вип. 41. – К., 2008. – С. 10-18.
2. *Скакун О. Ф.* Общее сравнительное правоведение: Основные типы (семьи) правовых систем мира : [учебник для студентов вузов] / О. Ф. Скакун. – К. : Ин юре, 2008. – 840 с.
3. *Шершеневич Г. Ф.* Общая теория права. – 2-е изд. – М. : Типография Кушнерев и К°, 1912. – 805 с.
4. *Голосніченко І.* Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави / І. Голосніченко // *Право України*. – 2005. – № 4. – С. 24-25.
5. *Литвин В. М.* Відчуття міри причетності до країни й народу, до творення держави, скріплення української нації / В. М. Литвин // *Голос України*. – № 165 (5165). – 7 вересня 2011 р. – С. 2.
6. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/npd/search>.

Бучма О. В.
*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО РЕФОРМУВАННЯ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

У 1991 році на політичній карті світу з'явилася нова країна – Україна. Здійснилася одвічна мрія українського народу про свою самостійну незалежну

державу. 28 червня 1996 року Верховна рада України від імені Українського народу “усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями” прийняла основний, головний закон, невід’ємний атрибут держави – Конституцію, яка визначила Україну як суверенну й незалежну, демократичну, соціальну й правову державу. Нарешті українці стали державною нацією, подолавши долею визначений історичний трагізм на цьому тернистому шляху. Сповнене трагічних нуртувань видалося для України останнє століття минулого тисячоліття. Її історія, культура та невід’ємна їх складова – релігія, піддавалися нищівним ревізіям і руйнаціям в імперіях (Австро-Угорській, Російській) та державі нового типу – Радянському Союзу.

Партійна програма прийнята на другому з’їзді РСДРП наголошувала на необхідності знищення станів і повному рівноправ’ї усіх громадян незалежно від статі, релігії, раси, національності, та проголошувала відокремлення церкви від держави і школи від церкви. З приходом до влади більшовики намагаються впроваджувати ці засади в практику суспільного життя. Так в рішеннях VIII з’їзду РКП(б) 1919р.) наголошується, що партія не обмежується лише декретуванням відокремлення церкви від держави і школи від церкви, а намагається повністю зруйнувати зв’язок між експлуаторськими класами і організацією релігійної пропаганди, організовуючи широку науково-просвітницьку і антирелігійну пропаганду необхідність турботливого уникнення будь-якого приниження почуттів віруючих, що веде лише до закріплення релігійного фанатизму.

Двоїстий підхід до цієї проблеми простежується у постанові “Про політичну пропаганду і культурно-просвітницьку роботу на селі”. З одного боку, будь-яке намагання контрреволюційної пропаганди під виглядом релігійної проповіді повинне присікатися, а з іншого, особи, що посягають на свободу віри і богослужіння для громадян усіх віросповідань, повинні отримати жорстокі стягнення. У 1921р. вийшла Постанова Пленуму ЦК РКП(б) з питання про порушення пункту 13 програми і про постановку антирелігійної пропаганди. В ній вводиться заборона приймати в партію, навіть в кандидати тих, хто виконує будь-які обов’язки священнослужителів будь-якого культу, навіть незначні, а перед такими членами партії поставити як ультиматум вимогу: або церква, або партія. Пропонується виключати з партії за зв’язки з церквою. Проте, як виключення, рекомендується допускати в партію віруючих, якщо вони своєю революційною боротьбою і роботою доказували свою відданість комунізму. Серед таких - вести роз’яснювальну, роботу і перевиховувати. Визначається завдання антирелігійної пропаганди: місце релігійного світорозуміння повинна зайняти струнка комуністична наукова система, що дає відповіді на ті питання, які до того часу селянська і робітничка маси шукали в релігії.

XII з’їзд РКП(б) 1923 р.) по лінії компросвіти пропонує ввести спеціальні курси по походженню, розвитку й історії релігій, релігійних вірувань, культів і церковних організацій. А XIII з’їзд РКП(б) 1924 р.) виступив за рішучу ліквідацію будь-яких

намагань боротьби з релігійними марновірствами за допомогою адміністративних мір, таких як закриття церков, мечетей, синагог, молитовних будинків, костелів тощо, пропаганду звести до виключно матеріалістичного пояснення явищ природи і суспільного життя, не принижувати почуття віруючих. Передбачалося, що перемога розрахована на роки і десятиліття кропіткої роботи просвітництва.

Однак в подальшому ми маємо інші історичні приклади. Це й проголошення войовничого атеїзму коли руйнували культові споруди, закривали церкви і перетворювали їх на складські приміщення, предмети культу, витвори церковного мистецтва конфіскували і продавали за кордон, священнослужителів відправляли до таборів, у заслання або позбавляли громадянства і висилали з країни. Період сталінізму трагічно позначався на культурному і релігійному житті тих націй і народів, які входили до складу Радянського Союзу, і які забезпечували життєвий простір нововідродженої Російської імперії. А їй не потрібними і, навіть, ворожими були будь-які прояви національних релігійних і культурних ідентичностей, рис і самобутностей. Тому величезні зусилля і засоби були кинуті державою на боротьбу з ними. У цьому контексті трагічною була доля й українського народу, його культурно-історичного поступу. Друга світова війна ненадовго відтягнула час остаточної нівеляції національної самобутності і одвічних сподівань на власну суверенну і незалежну державу. Чи не останнім інституційованим виразником цих ідей залишалася Українська Греко-Католицька Церква, бо українське православ'я докорінно винищене оросійшилося, або, краще сказати, стало радянським.

Тим паче, що релігія в людській історії “виявляє насамперед через її національний контекст. Вона покликана формувати у представників певних етносів осмислене уявлення про їх національну ідентичність, захищати її, бо ж ігнорування останньої призводить до дезорієнтації особи в її суспільному бутті, а то й суспільної нестабільності” (Колодний А. Україна в її релігійних виявах. – Львів, 2005. – с. 220). Так Радянська влада, коли дещо захиталася задля самозбереження перейменувала на “руське” російське православ'я, “саморозпустила” Українську Автокефальну Православну Церкву і організувала “входження” українських греко-католиків до нібито “матірної” Руської Православної Церкви. (Там само).

Після смерті Сталіна настає новий період суспільної атеїзації і боротьби з релігійним світоглядом. Тут ми спостерігаємо і визнання помилок в проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення, таких як приниження почуттів віруючих лекторами, безпідставне зображення віруючих людьми, що не заслуговують довіри, адміністративне втручання в діяльність релігійних об'єднань і груп, прояви грубощів у ставленні до духовенства (Постанова ЦК КПРС про помилки в проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення, 1954 р.), і наголос на підсилені атеїстичного виховання і підвищення відповідальності комуністів і комсомольців у боротьбі з релігійними марновірствами (Постанова ЦК КПРС, 1979 р.), і необхідність заохочення віруючих до суспільного, громадського життя, а також, підкреслимо,

заклик поширювати і впроваджувати радянську обрядовість (Постанова Пленуму ЦК КПРС, 1983). Була розроблена ціла система нових обрядів соціалістичного суспільства (суспільно-політичні, трудові, військово-патріотичні, дитячі, юнацькі, молодіжні, народні, сімейно-побутові обряди і свята). А Нова редакція Програми КПРС 1986р. акцентує увагу на широкому поширенні нових радянських обрядів і звичаїв.

На основі партійних документів, які фактично виконували роль законів вибудовувалася відповідна система права. Конституція СРСР 1977 року закріпила рівність перед законом незалежно від ставлення до релігії (ст. 34), гарантувала свободу совісті, право сповідувати, або не сповідувати будь-яку релігію, відправляти релігійні культу чи вести атеїстичну пропаганду (ст. 52, Конституція УРСР 1978 року дублює цю статтю в ст. 50). Цікаво, що тут ми спостерігаємо завуальоване зрівняння атеїстичної пропаганди з відправленням релігійного культу. Релігійна діяльність регулювалася Положенням про релігійні об'єднання в УРСР. Згідно з яким діяльність релігійних об'єднань контролювалася виконавчими комітетами місцевих Рад і народних депутатів, Радою у справах релігій при Раді Міністрів УРСР і її уповноваженими, релігійні з'їзди і наради скликати мали право лише з дозволу Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР. Релігійні об'єднання не мали права створювати каси взаємодопомоги, кооперативи, виробничі об'єднання, надавати матеріальну підтримку віруючим, організувати спеціальні дитячі, юнацькі, жіночі молитовні та єн. Зібрання, а також біблійні, літературні, трудові, по вивченню релігії тощо збори, групи, кружки, відділи, відкривати бібліотеки, читальні, організувати лікарську допомогу. Також вони не мали права зберігати в молитовному будинку літературу, крім необхідної для відправлення культу, встановлювати для віруючих обов'язкові внески, застосовувати до віруючих заходи примусу чи покарання. Служителі культу могли приступити до виконання своїх обов'язків лише після їх реєстрації у встановленому порядку. Релігійні обряди і церемонії культу контролювалися органами державної влади. Молитовні будівлі і все культове майно проголошувалося власністю держави та знаходилося на обліку виконавчого комітету і передавалося в безкоштовне користування на основі договору релігійним об'єднанням.

Помітно порушувався принцип рівності у частині відповідальності за порушення законодавства. Так, наприклад, статтею 138 Кримінального кодексу УРСР порушення законів про відділення церкви від держави і школи від церкви каралися виправними роботами терміном до 1 року, або штрафом до 100 карбованців, а той само рецидив – позбавленням волі до 3 років, а статтею 139 цього ж кодексу перешкоди здійсненню релігійних обрядів каралися терміном до 6 місяців виправних робіт, або громадським осудом.

Відтак, заборона релігії з боку держави, антагоністичне відокремлення церкви від держави призводило до наділення надприродними властивостями осіб, націй, певних суспільних інституцій, виникнення так званих світських релігій, –

соціоцентричних за своїм характером (зосереджених на сакралізації об'єктів земного походження) (Пивоваров Д. В. Религия: сакрализация ценностей и солидаризация моделей // Рациональность иррационального. – Екатеринбург, 1991. – С. 19). Вшанування небесних богів світські релігії підмінюють поклонінням богам земним; вони мають всі зовнішні ознаки релігії: віра в надприродні властивості предмета відповідного культу, міфологему, символіку, атрибутику, культову практику тощо. Наприклад, у марксизмі-ленінізмі (багато хто з дослідників відносить його до світських релігій) роль Святого Письма виконували праці класиків, Святих переказів – мемуари більшовиків, вселенських соборів – партійні з'їзди, ікон – портрети вождів, були свої таїнства й не обійшлося без сектантства.

Останнє десятиріччя минулого століття та перші кроки нового ознаменовані формуванням нової суспільної, правової, релігійної реальності в Україні. Ознакою якої є звільнення від ідеологічних міфів і догм та творення громадянського суспільства. Точкою дотику релігійної, суспільної, державної і правової діяльності є створення можливостей ставлення загальнолюдських ціннісних орієнтацій і духовних перспектив шляхом усунення протиріч у духовному житті і подолання морального і правового нігілізму.

Громадянське суспільство як система суспільних інститутів (сім'я, Церква, система освіти і науки, професійні об'єднання) має забезпечити можливість реалізації потреб і інтересів окремих індивідів і колективів. Таким чином, уможлиблюється впровадження “моральної арифметики” Ієремії Бентама (“Найбільше щастя для найбільшої кількості людей”), який розглядав суспільний інтерес як суму індивідуальних інтересів.

Зниження ролі впливу держави, в умовах становлення громадянського суспільства, призводить до зіткнення індивідуальних інтересів (які часто-густо протилежно спрямовані), ескалації соціальних конфліктів та порушень розумного співвідношення свободи, рівності, справедливості тощо.

В такому випадку необхідне відновлення природної рівноваги між силами громадянського суспільства і державної влади. Важливим чинником, що може вплинути на збалансування громадянського суспільства і державної влади є релігія (Церква). Для здійснення цієї функції в Україні, практично в межах правового поля і системи суспільних відносин, створені всі можливості: Церква в суспільстві відокремлена від держави, а школа від Церкви. Тобто, Церква не може контролювати чи примушувати до дій чи бездіяльності громадян, виконувати державні, політичні, адміністративно-правові функції. Ознаками цього є відсутність правових форм союзу держави і Церкви, представництва релігійних організацій в державних органах, права законодавчої ініціативи релігійних організацій, не втручання в систему правосуддя та ін.

З іншого боку, держава не може втручатися у внутрішньо-церковні справи, канонічну діяльність, самоуправління; не може здійснювати державно-правовий

контроль, примус у сфері релігійних відносин. Однак, держава забезпечує охорону законної діяльності релігійних організацій та захист прав віруючих, здійснює правову регламентацію діяльності релігійних організацій та контролює дотримання ними встановлених державою законів. Правовий режим Церкви в Україні визначений Конституцією України і деталізований в інших законодавчих актах української держави.

Власне, сам факт прийняття Конституції України 28 червня 1996 року є актом усвідомлення “відповідальності перед Богом” (КУ, преамбула), що є підтвердженням значимості релігійного чинника не тільки в історії українського державотворення та сучасного її стану, але й його ролі у поступі українського суспільства в майбутнє. Передусім, констатовано, що держава сприяє консолідації і розвитку релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (КУ, ст. 11). Це є ознакою релігійного плюралізму. Гарантоване право на свободу світогляду і віросповідання та закріплений правовий режим Церкви в Україні: “Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від Церкви ” (КУ, ст. 35). Заборонена діяльність політичних партій, що розпалюють релігійну ворожнечу (КУ, ст. 37). Обов’язки держави щодо релігійних організацій та обов’язки релігійних організацій перед державою і суспільством визначені в законі України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Зв’язковою ланкою між Церквою і державою є Державний орган у справах релігії, який має забезпечувати проведення державної політики щодо релігій і Церкви (ст. 30).

Задекларована рівність конфесій перед законом чинна лише в державно-правових відносинах. Про рівність релігій у суспільно-політичній сфері можна говорити з певною долею умовності. У суспільстві різні конфесії не завжди отримують однакове визнання серед громадян, адже історично його доля може бути зв’язана з певною конфесією. Так, в історії Україна тісно пов’язана з православною Церквою. Тому не випадково переважна частина населення України релігійно ідентифікують себе з Православ’ям. Значимість цієї конфесії в історії, культурі, державності, моральності, спадкоємності традицій українського суспільства не могла не бути відзначеною і на законодавчому рівні. Так, кодекс законів про працю України визначив такі Православні релігійні свята – Різдво Христове, Пасха (Великдень), Трійця, – як святкові і не робочі дні (ст. 73). Проте, зважаючи на багату палітру, поліконфесійність українського суспільства та проголошений релігійний плюралізм з гарантіями рівності, в цьому ж законодавчому акті закріплено: “за поданням релігійних громад інших (неправославних) конфесій, зареєстрованих в Україні, керівництва підприємств, установ, організацій надає особам, які сповідують відповідні релігії, до трьох днів відпочинку протягом року для святкування їх великих свят з відпрацюванням за ці дні ” (ст. 73).

Законодавцем закріплені і певні переваги релігійної діяльності порівняно з політичною діяльністю. Так, Закон України “Про збройні сили України”, обмежуючи

політичну діяльність у Збройних Силах України, гарантує кожному військовослужбовцю право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, уможлиблює відправляти, одноособово чи колективно, релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність з додержанням вимог Конституції України та законів України (ст. 17). З метою подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і Церкви, Закон України “Про альтернативну (невійськову) службу на основі Конституції України” (ст. 35) визначив організаційно-правові засади альтернативної (невійськової) служби, право на яку “мають громадяни України, якщо виконання військового обов’язку суперечать їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю” (ст. 2).

Світськість української держави підкріплюється законодавчим закріпленням неможливості правового регулювання релігійними організаціями шлюбно–сімейних відносин і реєстрації актів громадського стану. Так, згідно з сімейним законодавством ставлення до релігії не може обмежувати права та встановлювати переваги при одруженні і в сімейних відносинах, а релігійний обряд шлюбу не має правового значення і є особистою справою громадян.

Водночас, релігійні організації наділені низкою переваг (пільг). Зареєстровані релігійні організації, що не займаються підприємницькою діяльністю звільняються від земельного податку (ЗУ “Про плату за землю”, с. 12), мають пільги по оподаткуванню (ЗУ “Про оподаткування прибутку підприємств”, ст. 7, 13, ЗУ “Про податок на додану вартість”, ст. 5) та ін.

Як бачимо, функціональна взаємодія держави, суспільства й релігії окреслюється чіткими правовими рамками соціально-демократичного устрою. Але релігія, як вже було зазначено, може відновити баланс в системі взаємодії у громадянському суспільстві “Через свої моральні послання, своє критичне ставлення до властей, освітню діяльність у суспільстві й через свій приклад виконання обов’язку робити свій внесок у суспільний розвиток та вдосконалення демократії”, – відзначає доповідач Парламентської Асамблеї Ради Європи Луїс Де Пьюг (Див.: Правові основи свободи совісті і релігії та релігійних організацій / упорядник М. Ю. Бабій. – К., 2002. – С. 60-61). При цьому він застерігає від зрощування релігії і політики як суспільних феноменів, – “Релігія не може зайняти місце демократії і не повинна намагатися посісти владні позиції. Відповідно і політичні партії не повинні охоплювати релігійні деномінації. Теократія є не найвищим ступенем демократії, а її запереченням” (там само). Л. Де Пьюг припускає, що “релігії можуть стать головними активними захисниками прав людини та громадських етичних і моральних цінностей” (там само).

І саме засобом виконання цієї соціальної й етичної ролі, або місії, сучасні конфесії України роблять певний внесок у творення соціальної, правової, демократичної держави і громадянського суспільства. (Дивитися, наприклад: Матеріали Всеукраїнського форуму “Плід правди сіється творцями миру”. – К., 1998).

Задекларована у Преамбулі Конституції України 1996 року “відповідальність перед Богом” засвідчила зміщення акценту з ідеологічного чинника (як це було в попередній конституції), проголосивши, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах ідеологічної багатоманітності й жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов’язкова (ст. 15) апеляцією до духовно-релігійної сфери. Таким чином в умовах побудови в Україні демократичної, соціальної, правової держави, становлення національної свідомості, відродження ідеї національної духовності, утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей у масовій свідомості значиме місце відведене релігійному чиннику. Звичайно, це не данина моді, а виклик і вимога часу. Адже повернення і розвиток інтересу до релігії – це реакція на відроджувальні процеси, які нині відбуваються в суспільстві і характеризуються змінами світоглядної парадигми й ціннісних орієнтацій, своєрідними світоглядними зрушеннями і поворотами в українському соціумі. А заповнення духовного вакууму(супутника парадигмальних змін) релігійною інформацією, спричинює нині присутність компоненту релігійності в усіх виявах людського буття. (При цьому пам’ятаємо що сучасне українське православ’я поділене на ворогуючі конфесії з політичних причин). Але чи не може надмірне сп’яніння свободою повернути стрілки годинника в зворотньому напрямку, чи не будуть марними і не почутими трагічні уроки віддаленої і не далекої історії? Відповідь на це питання дасть сама історія.

*Гловацький А. В.
Національний педагогічний університет
імені В. Гнатюка (м. Тернопіль)*

СТАНІСЛАВ ДНІСТРЯНСЬКИЙ (1870–1935): ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧЕНОГО

Дана розвідка присвячується видатному українському ученому-правнику, педагогу і громадсько-політичному діячу родом з Тернопільщини – Станіславу Севериновичу Дністрянському (1870–1935). Його величезний вклад в українську юриспруденцію; політична діяльність у Державній Раді Австрії, спрямована на захист прав українського народу Австро-Угорської імперії; вагома наукова та педагогічна праця; активна громадська діяльність – усе це дає історикам право вважати його однією з найвизначніших постатей свого часу, інтерес до якої не вщухає й дотепер.

Що ж до історіографії даної проблеми, то варто зауважити, що вона є доволі значною. Перш за все, слід відзначити монографію М. Мушинки “Академік Станіслав Дністрянський (1870–1935)” [1], у якій він чи не вперше в новітній українській історичній науці висвітлив основні віхи біографії та наукової діяльності видатного